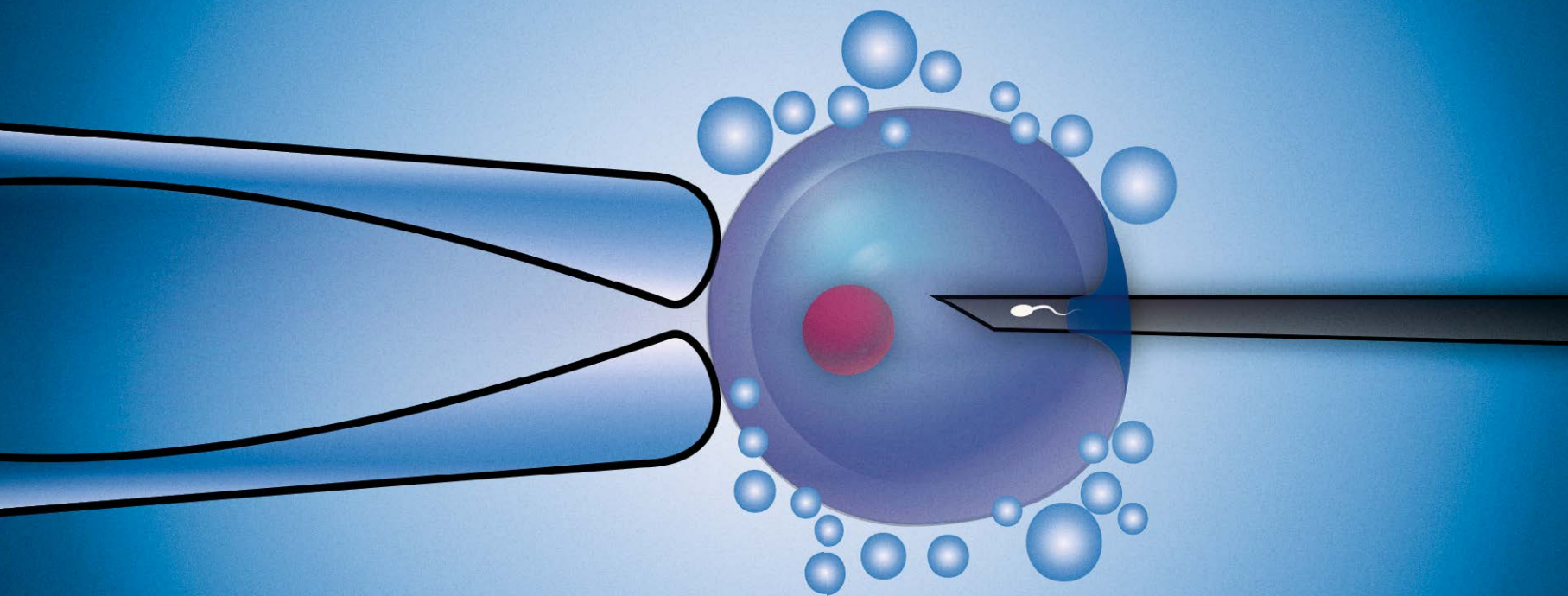
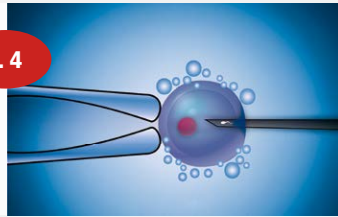

Van het begin

De perfecte mens
Ethiek bij het begin van leven

p. 4

‘Wat als onze eigen familie wordt geteisterd door een erfelijke en dodelijke aandoening?’

De gelukkige mens
Zijn we ons brein?

p.8

‘Echt humaan is het leiden van een ingewikkeld leven.’

Vragen bij het levenseinde
Kansen voor de kerk

p. 14

‘Taal is minder onschuldig dan we denken.’

Gepolijst door het water
Gedachten uit een hospice

p.18

‘Ik geloof niet zo in die autonomie van de mens.’

En verder:

Column	
Impuls van boven.....	3
Trage antwoorden	
Ethische vragen in de parochiepraktijk.....	12
Buiten de comfortzone	
De Raad van Kerken en het levenseinde.....	21
Verwerking	
Tips voor het bespreken van de thema's.....	22
Service	
Berichten, agenda en colofon	23
De Achterkant	
Over het einde	24

Van het begin en van het einde

Redactioneel

Een waarschuwing: u treft in deze Oud-Katholiek, van voor tot achter, serieuze kost over een ‘zwaar onderwerp’. Maar wel een onderwerp dat ‘echt ergens over gaat’, namelijk over leven en dood, over wat er nog van voor de couveuse tot aan de urn gebeuren kan en wellicht beter anders zou moeten gebeuren. Dat vraagt om reflectie en dus om ethiek. Welke vragen stelt de tijd en de cultuur waarvan wij deel uitmaken aan ons persoonlijk, als het gaat om ingrijpen in het ontstaan van menselijk leven en in het beëindigen ervan? Welke vragen stellen zij ons als gelovigen binnen de Oud-Katholieke Kerk? En weten we eigenlijk nog wel iets te antwoorden, of heeft schroom ons in zijn greep?

Onze auteurs wikken en wegen. Loes Berkhout schrijft over ingrijpen in de menselijke voortplanting, als een gezond kind gewenst is en vraagt zich af waar de grenzen zijn. Damiaan DeNys is in staat mensen neurologisch gelukkig te maken en toch laat hij zich leiden door het belang van de ervaring van lijden. Anne Christine Girardot wilde niet alleen interviewen over de dood maar ook zelf stervenden ondersteunen. Zij vraagt zich af hoe je kunt weten wanneer je leven voltooid is, en wat nadenken daarover met mensen doet.

Kunnen we als kerk iets zeggen zonder terug te vallen in normatief vingerzwaaien? Laten we eerst maar goed luisteren, schrijft Rudolf Scheltinga in zijn bijdrage over pastoraat bij levensvragen. Frans Bossink zoekt het in ontmaskering en ethicus Carlo Leget roept op tot schatgraven in de traditie om mensen een andere, waardevolle omgang met leven, kwetsbaarheid en dood te bieden. De Raad van Kerken, zo schrijft Klaas van der Kamp, probeert een tekst op te stellen, die een middenweg wil bieden tussen gemakkelijke veroordeling en meedeinen op de tendensen van de tijd. Dit herfstnummer geeft u nu al, dank zij Robert Frede, een handreiking voor het gesprek hierover in de parochies. Want pas als we er zelf over kunnen spreken, hebben we een ander iets te melden.

De redactie

Impuls van boven

Column Frans Bossink

‘Als Onzelveheer nou naar u zou kijken, met wat voor ogen zou hij dat dan doen? Liefdevol? Oordelend? Of nog anders? En wat zou hij dan zien?’ Soms probeer ik het met zo’n vraag, als iemand vastzit in zichzelf. En af en toe kan ik zo een draadje lostrekken. Gewoon door bij iemand de innerlijke voorstelling te wekken dat er ook een andere blik op haar/ hem rust. Dat kunnen trouwens ook de ogen van je moeder of je beste vriend zijn. Het gaat om de uitnodiging jezelf met milde, aanvaardende ogen aan te (laten) kijken. En zo weer jezelf te worden.

Wij worden onszelf door de ander. Geen mens vindt zichzelf uit, ook al lijken velen dat wel te denken. En ja, helaas kan de ander je zelf(beeld) ook flink misvormen. Met als gevolg dat je jezelf voortdurend loopt af te keuren. Of dat je onuitstaanbaar verwaand wordt. Beelden van jezelf, die een absolute vorm aannemen. Afgoden, waartegen het derde gebod waarschuwt. Omdat ze je terugvoeren naar het slavenhuis, waaruit we in dat oude verhaal nou juist bevrijd waren door degene die ons geworstel had gezien en zich erdoor had laten raken.

Ontmaskering van afgoden en een blik van boven, zou dat niet de bijdrage van kerken aan het medisch ethische debat kunnen zijn? Daar hebben wij toch ervaring mee – ook met de valkuil

van het goddelijk gezegende eigen gelijk trouwens: ons eigen afgodsbeeld dus. De opdracht daarbij is om op zo’n manier te spreken, dat het verstaanbaar is voor wie niks met geloof heeft. Dan snappen we het zelf ook beter.

Die blik van boven noemen anderen misschien een helicopterview. Ja, maar ik bedoel ook nog de toevoeging van een ‘hogere’ besef. Dat wij onszelf niet gemaakt hebben. Dat wij naakt geboren worden en in het onafwendbare sterven niets meenemen. En dat dat ons verbindt met alle mensen ter wereld. Als die verbondenheid ons ook innerlijk raakt, roept ze om solidariteit, en daar wordt besef engagement.

Verafgoding van zelfbeschikking en eigen regie, vermindering van elke vorm van tragiek, perfectionering, ‘een ander niet tot last willen zijn’. Hoeveel onvrijheid zit er niet in deze hedendaagse houdingen? Welke pijn zit daarachter? (Dit vraagt van ons dus goed luisteren!) En welke bevrijding zoeken we eigenlijk? En voor wie allemaal?

Vragen en overwegingen die het debat in een groter verband plaatsen. Overstijgen. Verdiepen. Niet meteen met oplossingen, maar wel met een kwalitatieve impuls.

De perfecte mens

Medische ethiek aan het begin van het leven

Loes Berkhout | Geestelijk verzorger in het UMCU

In het ziekenhuis wordt een baby van drie maanden opgenomen op de intensive care. Er is een verslikincident geweest en het meisje is zo benauwd, dat men moet overgaan tot reanimatie. Nadien is het kindje slap en moet het beademd worden. De ouders zijn geen onbekenden in het ziekenhuis. Deze baby is hun derde kind. Ik ken hen van de tijd dat hun eerste dochtertje opgenomen was, met klachten als spierzwakte en ademhalingsmoeilijkheden. Zij is op de afdeling Spoedeisende Eerste Hulp overleden toen ze vijf maanden oud was. Tijdens haar ziekenhuisopname zijn veel onderzoeken gedaan. Toch werd er geen duidelijke oorzaak voor haar aandoening gevonden. Dat was erg moeilijk voor de ouders. Twee jaar na het verlies van het kind hebben de ouders een tweede dochter gekregen. Kerngezond. Omdat de gynaecoloog zei dat de kans op een gezond kindje ongeveer drie op vier is, en vanwege het feit dat de aandoening die de eerste dochter had, snel in de zwangerschap merkbaar zou moeten zijn, heeft het paar besloten nog een keer te proberen zwanger te raken. De moeder vertelt dat zij altijd graag een groot gezin heeft gewild: 'Alleen is ook maar alleen.' Ook de derde zwangerschap is goed verlopen: de baby was iets rustiger dan de tweede, maar er was geen enkele reden tot paniek. Maar bij deze opname vertoont de baby volgens de artsen dezelfde symptomen als haar eerder geboren zusje. Weer wordt veel onderzoek gedaan. Intussen volgt incident op incident bij de baby. In het verloop van de opname volgt de uitslag van het onderzoek: de baby lijdt aan dezelfde aandoening als het eerste kindje: een zeer zeldzame, ernstige en onbehandelbare spierziekte. Omdat er geen toekomstperspectief is voor de baby, wordt besloten dat de behandeling gestopt zal worden.

Het zal voor niemand nog nieuws zijn: we leven in een tijd van individualisering en secularisatie, een post-christelijke tijd. Het tienjaarlijks gehouden onderzoek 'God in Nederland' laat in 2015 zien dat nog ongeveer 25 procent van de Nederlanders lid is van een christelijke kerk en dat een ruime meerderheid van de Nederlanders vindt dat religie geen bepalende rol meer hoort te spelen in bijvoorbeeld politiek, onderwijs en andere zaken die de samenleving betreffen. Het past bij deze tijd, zeker in het noordelijk deel van West-Europa, dat de kerk niet meer wordt aanvaard als een toonaangevend en maatgevend instituut als het gaat over waarden en medisch ethische grenzen.

Crispr

Het onderzoek naar genetische modificatie maakt een enorme ontwikkeling door na de ontdekking van Crispr, een afweersysteem dat DNA van indringers tot in detail herkent en vervolgens kapot knipt. Misschien ten overvloede: DNA is de genetische code die alle levende wezens hebben en die hen tot onvervangbare exemplaren of individuen maakt. Nu hebben onderzoekers ontdekt dat ze het systeem van Crispr kunnen aanpassen om - ook menselijke - genen te knippen en te plakken als dat gewenst zou zijn, om zo foutjes in het DNA te 'repareren' (Crispr-Cas). In de toekomst zal het waarschijnlijk mogelijk zijn om met één behandeling verschillende genen te veranderen. Dat zou betekenen dat aandoeningen of eigenschappen die door meerdere genen worden bepaald, in de toekomst veranderd kunnen worden. Deze methode wordt ontwikkeld met het doel veel voorkomende erfelijke aandoeningen te kunnen 'repareren'. Belangrijk nieuws voor families die lijden aan erfelijke aandoeningen als borstkanker, spierziekten of hart- en vaatziekten. Tegelijkertijd maakt Crispr-Cas het in de toekomst waarschijnlijk mogelijk dat ook persoonsgebonden kenmerken als intelligentie en oogkleur kunnen worden 'aangepast'. En wie weet wat nog meer.

Beangstigend of bemoedigend?

In Nederland bestaat er wetgeving die laboratoriumexperimenten op menselijke embryo's begrenst of zelfs tegenhoudt: de embryowet. Maar we weten allemaal dat wetten regelmatig worden aangepast. Hoog tijd dus voor ons, christenen, om hierover na te denken. Hoe staan wij tegenover dergelijke ontwikkelingen? Trekken we ons terug in onze veilige thuisbasis, de kerk? Geven we kritiek van de zijlijn? Keuren we het af, omdat dergelijke ontwikkelingen in strijd zijn met wat we ooit geleerd hebben over Gods verbond met ons mensen, Gods plan? Blijven we dat denken, ook als onze eigen familie wordt geteisterd door een erfelijke en dodelijke aandoening?

Twee visies

Vele jaren geleden werden er in de kerken discussies gevoerd over het onderwerp reageerbuisbevruchting: bevruchting waarbij embryo's worden 'gemaakt' in de laboratoria van ziekenhuizen. Die discussie binnen kerken uit verschillende tradities leidde tot twee, in de praktijk elkaar uitsluitende visies. In de eerste visie werd benadrukt dat ongewilde kinderloosheid mensen laat beseffen dat kinderen een zegen en een gave van God zijn (Psalm 127). Dat het niet gaat over kinderen 'nemen' of

'maken', maar over kinderen mogen 'krijgen' en 'ontvangen'. Twee ethische bezwaren werden door tegenstanders van deze zogenaamde IVF-techniek (In vitro fertilisatie) techniek ingebracht: het eerste betrof het moment van de conceptie, dat zo wordt gemaakt tot 'mensenwerk', terwijl in de Bijbel beleden wordt dat dit het werk van God is (Psalm 139). Het tweede bezwaar betrof het feit dat er bij de IVF-methode meerdere eicellen worden bevrucht en dat slechts een deel van de embryo's in de baarmoeder wordt geplaatst. De niet terug geplaatste embryo's worden ingevroren, vernietigd of gebruikt in medisch onderzoek. Conclusie van deze visie is, dat dit laatste in strijd is met de bedoeling van God en dat men dus niet op een dergelijke wijze mag ingrijpen in de vruchtbaarheidscyclus.

De tweede visie leidde tot een andere conclusie. Het feit werd benadrukt dat al ons denken een vermogen is dat ons door God is geschonken. Zo redenerend is de IVF-techniek ook een gave van God. Men onderbouwde het bestaansrecht van een kind dat met een ingrijpende vruchtbaarheidsbehandeling is verwekt onder meer met 1Timotheus 4,4: 'Alles wat God geschapen heeft is goed. Niets hoeft te worden verworpen wat onder dankzegging is aangenomen, want het is geheiligd door

>>>

het woord van God en door het gebed.' Deze visie benadrukt dat er ook na de inbreng van de embryo's bij de moeder nog van alles mis kan gaan en dat de mens dus afhankelijk blijft van de zegen van God. Bij beide visies ging (en gaat) het opvallend genoeg niet over het feit dat er door mensen embryo's werden teruggeplaatst op basis van hun vermoedelijke levensvatbaarheid. Blijkbaar is het zo dat een debat waarbij geput wordt uit dezelfde bron (de Bijbel), kan leiden tot verschillende conclusies. En dat bovendien elke christen, op basis van zijn of haar eigen verantwoordelijkheid, verschillend om kan gaan met de visie van zijn of haar kerkgenootschap. Intussen is het zo dat kerkleden, onafhankelijk van de visie van hun kerkgenootschap, gebruik maken van de mogelijkheid om met behulp van IVF hun kinderwens in vervulling te laten gaan.

ISCI

Inmiddels is de IVF-techniek voorbijgestreefd door de zgn. ICSI-methode (intra-cytoplasmatische sperma-injectie). Een techniek waarbij een zaadcel in het laboratorium één op één door een laborant in een eikel wordt ingebracht. Dit geeft kansen op een zwangerschap voor wensouders van wie de man ernstige vruchtbaarheidsproblemen heeft. De ontwikkeling van deze techniek heeft nauwelijks geleid tot een hernieuwde ethische discussie binnen de kerken, hoewel sommige daarvan wel de nadruk blijven leggen op de embryo's die, ook bij deze techniek, niet worden teruggeplaatst.

Procedure

Ethische dilemma's blijven altijd op de loer liggen bij dergelijke behandelingen. Eind 2016 werd er in de media melding gemaakt van een fout in het UMC in Utrecht. Gedurende anderhalf jaar bleek bij ICSI-behandelingen een foute procedure te zijn gebruikt. Door deze procedurefout zijn bij de

Nemen

Krijgen

Maken

Ontvangen

Repareren

Modificeren

bevruchting van eicellen van zesentwintig paren mogelijk zaadcellen van een ander behandelbaar terechtgekomen en bestaat de mogelijkheid dat de eicellen dus bevrucht zijn door de zaadcellen van een andere man dan de bedoelde vader. Het UMCU gaf aan dat de kans daarop klein was, maar niet uit te sluiten. Opvallend is dat het op de melding volgende debat in de media zich wél richt op de gemaakte fouten in de procedure, maar niet op het feit dat deze fout kon ontstaan omdat de situatie volledig 'onnatuurlijk' is. Ver voorbij de grens van de gave van God uit psalm 127. Zijn we ons daarvan in de samenleving niet meer bewust? Ingehaald door de praktijk lijkt de vraag naar een ethische begrenzing niet eens meer gesteld te worden. Slechts op kerkelijke internetfora kom je nog geregeld vragen tegen over de wenselijkheid van en de grenzen aan deze en andere medische behandelingen.

Maatgevend instituut

Maar wat nu als we, bijvoorbeeld via met Crispr-Cas, de mogelijkheid op genetische defecten zouden kunnen uitsluiten? Als we de bouwstenen van het leven zo naar onze hand kunnen zetten, dat dit enorme leed ouders niet meer treft? Vergaand ingrijpen in de 'normale gang van zaken' rondom het krijgen van kinderen is in onze samenleving al lang geaccepteerd. Er is wetgeving die in ons land die bepaalde zaken rondom medisch beleid regelt. Maar waar blijft de kerk, bijvoorbeeld in de discussie rondom genetische modificatie? En wat kan de kerk toevoegen? Deze vraag is moeilijker te beantwoorden dan in de tijd waarin de kerk werd gezien als maatgevend instituut wat betreft de moraal. Als het mogelijk is om op basis van één bron, de Bijbel, te komen tot twee visies die elkaar tegen spreken over een vruchtbaarheidsprocedure, dan is dat ook mogelijk bij een procedure zoals genmodificatie.

Ongemakkelijke vragen

Daarmee dreigt de keuze voor wel of niet ingrijpen in het menselijk DNA terecht te komen in de sfeer van persoonlijke moraal, met alle risico's die dat met zich meebrengt. Zonder ethische richtlijnen zou ingrijpen in menselijk DNA kunnen leiden tot de wens om de perfecte mens te willen 'maken'. Een kind, aangepast aan onze eigen wensen en verlangens ten aanzien van ons nageslacht. Een toepassing van genetische modificatie die door de ontdekkers van de Crip-r-cas methode zeker niet bedoeld is. De vraag dringt zich op of alles wat kan, ook daadwerkelijk mag of zelfs moet gebeuren. Waar de grenzen liggen. Of we met dergelijk ingrijpen niet bezig zijn om voor God spelen. En uiteraard of dat zomaar, ongestraft, kan. Dat zijn ongemakkelijke vragen.

Dus ook wij zelf

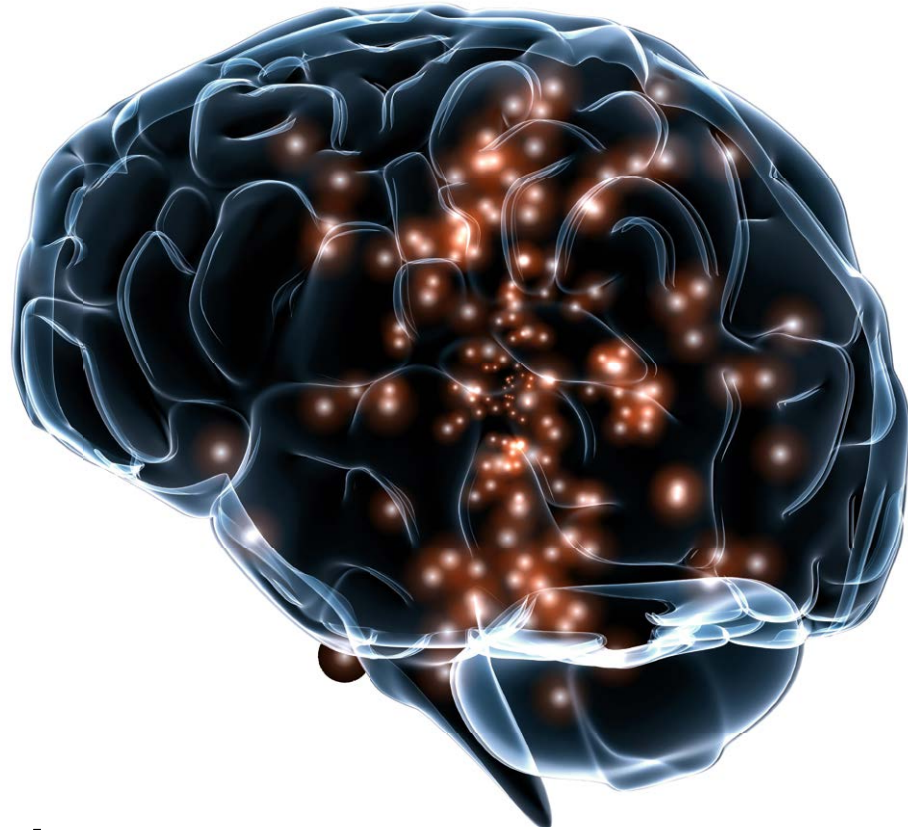
In academische instellingen waar dergelijk ingrijpen plaatsvindt, zijn er commissies die zich bezig houden met ethiek. Daarin worden de ethische dilemma's uiteengezet en worden er beleidsvoorstellen geschreven. Artsen, ethici, verpleegkundig specialisten, juristen en ook geestelijk verzorgers (vaak als ambtsdragers namens de levensbeschouwelijke instituten) hebben zitting in zo'n commissie. Dit is dé plek waar kerken, vaak zonder het te weten, nog bijdragen aan beslissingen rondom medisch ethische vraagstukken. Dé plek waar ongemakkelijke vragen worden gesteld. Dat kan en moet beter. Kerken zijn immers bij uitstek de instituten die de 'ongemakkelijke' vragen zouden moeten stellen. Dat is waartoe wij door Christus worden opgeroepen. Ook hij stelde ongemakkelijke vragen naar de moraal van de samenleving in zijn tijd. Hoog tijd voor de kerk om zich te mengen in het debat! De kerk, dat wil zeggen: alle christenen. Dus ook wij zelf.

Ik ken de ouders nog van hun eerste kindje, dat drie jaar geleden maandenlang opgenomen is geweest op de afdeling kinderneurologie. Het meisje had een ernstige genetische aandoening, was verstandelijk beperkt en had last van steeds toenemende epilepsie. Haar aandoening was volkomen onvoorzien: de ouders waren jong en gezond. Nu zijn ze weer in het ziekenhuis, op de intensive care, met hun net geboren zoontje. Hartproblemen, niemand weet nog waarom. Ook heeft de baby onverklaarde afwijkingen aan zijn skelet. De vader vertelt dat de zwangerschap niet spontaan is verlopen. Omdat de kans groot was op een tweede kindje met dezelfde genetische aandoening als hun dochter, werd aangeraden om niet meer spontaan zwanger te worden, maar met medische assistentie. Hun zoontje is geboren na een traject van ICSI en genetische screening van de embryo's (via PGD: preimplantatie genetische diagnostiek). Het is een spannende zwangerschap geweest. Eerst is er een procedurefout gemaakt in het UMCU. De ouders hebben daarover aan het begin van de zwangerschap een brief gekregen. Gelukkig bleek al snel dat er in hun geval niets aan de hand was. Maar bij de twintigwekenecho werd wel een ernstige hartafwijking geconstateerd. De ouders werd de kans op een abortus geboden. Zij vertellen dat ze compleet overdonderd waren door het slechte nieuws, maar dat zij een abortus niet met hun levensbeschouwing konden verenigen. Er was al genoeg ingegrepen, feitelijk voorbij hun eigen morele grens. De baby werd geboren na een voldragen zwangerschap. Nu worden er allerlei onderzoeken gedaan. Twee weken later vertellen de ouders dat hun zoontje lijdt aan een zeldzame genetische celdelingsfout (puur toevallig), maar dat hij tevens drager is van de aandoening die hun dochter ook heeft. Er is geen toekomstperspectief voor dit kind. De ouders vragen of het mogelijk is om hun kindje naar huis te laten komen en daar de beademing te stoppen. Dit gebeurt. Thuis overlijdt hij na een aantal dagen.

De gelukkige mens

De techniek gaat verder

Dio van Maaren

Veel mensen denken dat men geluk kan bewerkstelligen door bepaalde handelingen te stellen. Dat is natuurlijk niet zo. Gelukkig zijn is geen permanente toestand, maar een proces dat je als mens zelf moet voltrekken. Gelukkig zijn is één van de verlangens die we allemaal delen. Maar juist bij ons mensen is er geen enkele norm, regel of handleiding ‘ingebakken’, die ons vertelt hoe we dat moeten bereiken. En dat is juist zo fascinerend: we verlangen iets waartoe we helemaal niet uitgerust zijn.

Aldus Damiaan DeNys, psychiater en neuroloog met een sterk filosofische inslag. Hij is voorzitter van de werkgroep psychiatrie van het AMC in Amsterdam en is nauw betrokken bij het onderzoek naar en toepassen van de techniek van Diepe Hersenstimulatie (DHS). Het is een techniek waar DeNys met overgave onderzoek naar doet, maar die hem tegelijk voor de grote levensvragen stelt.

DeNys: In onze tijd zijn we volledig gefocust op geluk en wij vinden dat het ons ook ogenblikkelijk te beurt moet vallen. Zodra dat niet zo is, zien we dat als een tekort, als ongeluk. Mijn punt is dat ongeluk juist heel belangrijk is om geluk te kunnen ervaren. Er moet eerst een tekort zijn, opdat het vervuld kan worden. Bij veel mensen in creatieve processen, zoals kunstenaars of denkers, zie je dat ze juist dat ongeluk opzoeken, omdat het kan leiden tot zelf-overstijgende activiteit. Echte honger is in zeker opzicht heel belangrijk, omdat je dan ook eten meer waardeert; dorst hebben is belangrijk, omdat je dan het water beter proeft. Tekorten die ingeslepen zitten in het menszijn, zijn noodzakelijk om die kleine stukjes geluk goed te kunnen proeven. Ik herinner mij het moment dat ik van mijn laatste werkdag terug kwam, met drie weken vakantie voor de boeg. De zon scheen, ik ging de tuin in, zette m'n koptelefoon op, luisterde naar een van mijn favoriete nummers, ging op de trampoline staan en sprong. En mijn vrouw riep ons om buiten te gaan eten. Het samengaan van al die componenten zorgde bij mij voor een groot gevoel van geluk, dat niet eens lang duurde, maar wel heel intens was. Het zit 'm niet in de duur, maar in de intensiteit van de beleving. Kleine, unieke belevingen van geluk, die we in ons leven af en toe hebben.

Eerder heeft u wat uitdagend gesteld dat u, via Diepe Hersenstimulatie, dat gevoel bij mensen naar beleven kunt oproepen. U kunt iemand gelukkig maken...

Ja. Die ervaring waar ik het net over had, dat is de existentiële beschrijving. De meeste mensen zullen dat herkennen. De mogelijkheid ervan zit dus ergens in onze hersenen. Iets in ons brein zorgt ervoor dat die gelukservaring opspringt; misschien een subtiele verandering in de verhouding tussen dopamine en serotonine. Dus onder die beleving zit een scheikundige hersenactiviteit, gepaard aan allerlei elektrische veranderingen. Wij zijn er

– heel toevallig overigens – achter gekomen dat je zo'n ervaring inderdaad ook kunt tweebrengen door het inbrengen van elektroden in het brein en het stimuleren van bepaalde hersengebieden. Dat je die scheikundige en elektrische toestand kunt bewerkstelligen, die normaal het gevolg is van het proces van interactie tussen een persoon en zijn of haar omgeving. We passen dit alleen toe op mensen die zo zwaar depressief zijn, dat je met de normale middelen die een psychiater ter beschikking staan, geen stap verder komt. Als duwtje in de rug om überhaupt te kunnen gaan werken aan de zingeving van hun leven. Zonder deze ingreep zouden ze daar nooit aan kunnen beginnen.

U wilt dit spaarzaam toepassen...

Zeker. Omdat de mogelijkheid bestaat met deze techniek zo in te grijpen in de hersenen, dat je mensen ook kunstmatig gelukkig zou kunnen maken. Dat zou tegen mijn principes ingaan en strookt helemaal niet met het idee dat ik van een mens heb. Een mens moet juist gloriëren bij een stukje lijden. Dus mensen gelukkig maken, met medicijnen, met drugs of met deze elektrische stimulatie, mag volgens mij nooit een doel op zich zijn. Daar verzet ik mij hartstochtelijk tegen. Het mag alleen een middel zijn om mensen te kunnen laten leven met dat lijden, waardoor ze zelf weer zin in hun leven kunnen vinden.

Ik maak me er in een bepaald opzicht wel ongerust om. Kijk, de techniek zit nu nog in de medische sector. Maar aan de andere kant is er de enorme behoefte in onze westerse maatschappij om instantaan geluk te verkrijgen. Er zijn 800.000 Nederlanders die frequent ecstasy gebruiken of gebruikt hebben. Dus aan de ene kant is er de technische ontwikkeling, aan de andere kant die enorme behoefte en het gemak waarmee we dat maatschappelijk accepteren. Dat maakt het gevaarlijk.

En de techniek gaat door...

Ja, het is onvermijdelijk dat die verfijnder en verbeterd zal worden. Techniek wordt niet gedreven door een bepaalde ideologische doelstelling. DHS betekent nu nog dat je een kabeltje in een plastic buisje in de hersenen moet aanbrengen, zo'n tien tot twaalf centimeter diep. Maar onlangs is er een

artikel verschenen over een experiment bij muizen, waarbij men aantoonde dat het ook zonder het aanbrengen van elektroden in de hersenen kan: je plaatst aan weerszijden aan de buitenkant van de schedel een apparaatje, je stuurt er straling doorheen en door het kruisen van die stralen in een bepaald hersengebied bewerkstellig je hetzelfde effect. Bij muizen lijkt het te werken. Dat is natuurlijk een groot ding, als het ook zonder implantatie van elektroden kan. Er zijn nog technische hobbels, maar je kunt er zeker van zijn dat men het binnen nu en tien jaar technisch mogelijk maakt om in de hersenen allerlei gevoelens te creëren. Wij praten nu over geluk, maar waarom geen schuld? Of geloof? Dat laatste is trouwens nu al mogelijk. Als je de temporale cortex op een bepaalde manier stimuleert, kun je het geloof van mensen beïnvloeden. Of hun ongeloof...

Straks krijgen we op de hoek van de straat een hersenstimulatieshop? Je gaat in een stoel zitten en dan kom je er gelukkig uit voor de komende twee weken?

Ja, zoiets. Het speelt zich nu alleen nog af in de medische context, maar zeker in de psychiatrie zie je nu – en dat is een groot probleem voor ons vakgebied – dat het verschil tussen normaliteit en abnormaliteit begint te vervagen. De grenzen tussen het 'veilige' domein van de geneeskunde en het 'normale' leven worden almaar vager. Dat is eerder natuurlijk ook gebeurd. LSD en cocaïne werden ook eerst gebruikt als geneesmiddel, daarna werden het genotsmiddelen. Ritalin is een geneesmiddel, maar wordt nu gebruikt door mensen die gewoon een goed geheugen willen. Zo gaat dat ongetwijfeld ook gebeuren met elektrische stimulatie. Het is niet zo dat alleen een paar landen die heel streng controleren, er de beschikking over hebben. Het is overal beschikbaar. Niet te stoppen. En niet te controleren.

De filosoof in u, hoe denkt die hierover?

Ik denk dat het vanuit ethisch standpunt heel twijfelachtig is dat het induceren van geluk op langere termijn voor de mens heilzaam is. Ik heb het gevoel dat het ons juist ontmenselijkt. Want het menselijke is nu juist dat geluk ons onverwacht te beurt valt. In een bestaan dat eigenlijk redelijk lastig is. Echt humaan is het leiden van een ingewikkeld leven. En natuurlijk is het voor mensen heel lastig om dat overeind te houden. Als je tegen iemand zegt: 'Je moet een reis maken van tachtig jaar en je gaat heel veel vervelende en ingewikkelde dingen meemaken, maar af en toe ga je iets fantastisch ervaren', dan zal hij of zij zeggen: 'Daar ga ik niet voor betalen!' Maar dat is precies het leven dat we leiden. En je moet sterk in je schoenen staan om, als je de mogelijkheden krijgt aangereikt het gemakkelijker te maken, toch dat menselijke intact te houden. Maar voor mij is het dehumanisering. Wat is de mens als je van meet af aan de

maakbaarheid installeert als: ik wil de mens zo? En als die dan naar jouw behoeften ontworpen en geboren is, dan wil je ook dat hij of zij precies zo en zo'n leven gaat leiden. Dan knip je er eigenlijk alles uit wat de mens menselijk maakt. Er zijn wel ethici die waarschuwen voor de risico's van diepe hersenstimulatie. Men is vooral bang dat je de hersenen van mensen zou kunnen hacken: op zo'n manier inbreken in de 'software' die de hersenactiviteit aanstuurt, dat het bijvoorbeeld een proefpersoon agressief maakt, zonder dat hij of zij daar iets aan kan doen.

Dat is nog science fiction, mag ik hopen?

Het zit op de rand, maar het is technisch niet onmogelijk. Mijn laatste en meest innovatieve onderzoeksvorstel dat ik ooit geschreven heb, maar waarvoor ik helaas het geld niet heb gekregen, betrof de mogelijkheid om te kijken of die elektroden, die nu in de hersenen gaan, niet alleen door een arts uit te lezen of aan te sturen zijn, maar ook door die elektroden zelf. Zoals een thermostaat thuis de temperatuur bepaalt, los van een menselijke ingreep. Die elektrode kan vervolgens zelf te besluiten 'de ketel' in een bepaald hersengebied aan of uit te zetten. Dit zou je binnen nu en drie à vier jaar kunnen uitwerken. Dat betekent dat mensen kunnen rondlopen met elektroden die autonoom bepalen hoe zij een bepaalde hersenactiviteit aansturen.

Maandag ga ik naar kantoor en voel me ongelukkig. Ah, vindt die elektrode, de man is ongelukkig, en na een prikkel ga ik toch blij aan het werk. Zoiets?

Zoiets. Maar mijn vorstel gold natuurlijk in een geneeskundige context. Bij mensen die ernstig ziek zijn.

Maar we hebben net al gezegd dat het daar niet bij hoeft te blijven.

Nee, en je kunt je voorstellen dat een werkgever

Echt humaan is het leiden van een ingewikkeld leven

zegt: 'Deze man kost mij drie ton per jaar. Een dure jongen. Ik kan het niet hebben dat hij depressief is, dus als hij hier wil werken, moet hij zo'n systeem in zijn hoofd hebben dat ervoor zorgt dat hij altijd gelukkig is.'

Maar dan is het ook belangrijk hoe je eigenlijk over het brein denkt: zijn we ons brein' of 'hebben we een brein?

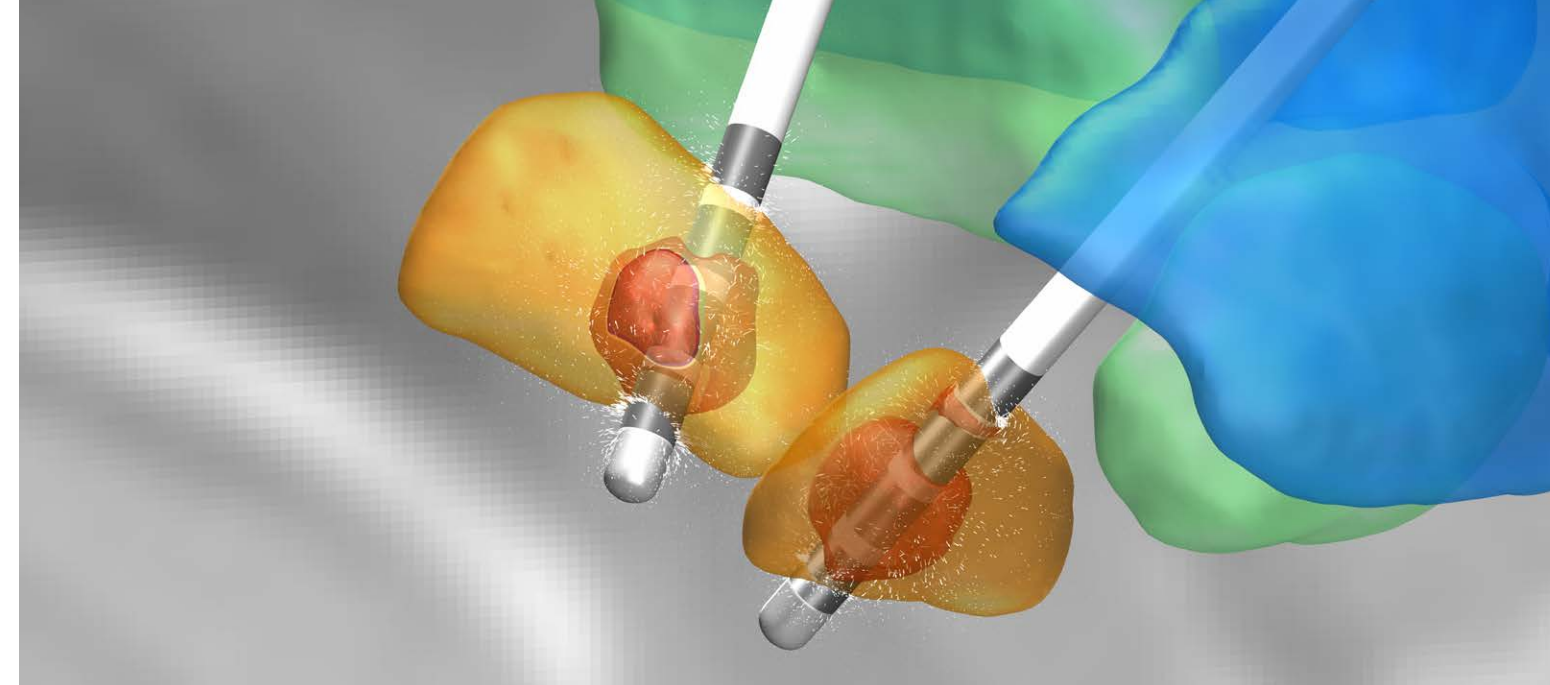
Ik vind 'wij zijn ons brein' niet zo'n verstandige uitspraak. Wij zijn meer dan ons brein. De beleving die we als persoon hebben, kun je niet reduceren tot hersenactiviteit. Als ik aan het hardlopen ben en het gaat niet goed en ik zet muziek op, dan kan 't plotseling wel goed gaan. Omdat die muziek iets bij mij doet waardoor ik er gewoon weer zin in krijg. Ik beleef dat. Wat je zou kunnen zeggen is: wij zijn onze beleving. Maar als je denkt: wij zijn ons brein, dan is er geen enkel ethisch bezwaar om genoemde methodes toe te passen. Of ik nu bepaald word door mijn brein via de daarin aanwezige verhouding tussen dopamine en serotonine of

dat ik daar een elektrode in stop die dat brein nog wat extra stimuleert, dat maakt niet zoveel uit: we zijn toch maar ons brein. Vanuit zo'n gedetermineerd standpunt zou ik zeggen: 'Implanteren die handel.' Maar als je zegt: 'De mens is meer dan zijn brein; er is een surplus en het menselijke draait om de beleving', dan is er veel minder toelaatbaar. Dus het mensbeeld dat je aanhangt, is bepalend voor de vraag hoe je daarover denkt.

Trouwens, het feit dat sommige mensen zo blij zijn met de uitspraak: wij zijn ons brein, bewijst op zich al dat we meer zijn dan dat. Sommigen zijn er blij mee, omdat er daarin een fundament wordt gevonden voor datgene waar wij nu altijd over twijfelen. Want als wij niet ons brein zijn, dan kom je in de lastige discussie van: Wat zijn we dan wel? Wat of wie is de mens dan eigenlijk?' En het is uit angst voor die vragen dat veel mensen het prettig vinden om 'ons brein te zijn'. Het ontheft ons van de verantwoordelijkheid; we kunnen onszelf ergens op terugvoeren. Maar juist die gevoelens van blijheid, van begrijpelijkheid, van ontheffing van verantwoordelijkheid, zijn gevoelens die niet in het brein te vinden zijn, maar in de beleving. Dus het succes van de stelling: wij zijn ons brein, is juist te danken aan het feit dat we meer zijn dan ons brein; geest, ziel... Datgene wat niet te reproduceren is.

Als de kerk nog ergens een stem zou hebben, wat zou ze dan in deze discussie voor rol moeten spelen?

De kerk, of religie, kan proberen duidelijk te maken dat er heel veel fundamentele aspecten aan het menszijn verbonden zijn, die niet terug te voeren zijn tot dat reductionistische gedachtegoed van: wij zijn ons brein. Bijvoorbeeld dat het lijden, in een bepaald opzicht, belangrijk kan zijn. Dat mensen zichzelf kunnen overstijgen. Het is jammer dat met het verlies van de plaats van de kerk ook de betekenisgeving, het narratieve, verdwenen is. Mensen zijn op zoek naar verhalen die

duidelijk maken waarom wij leven, en waartoe. We blijven die verhalen nodig hebben. Ondanks de technische ontwikkeling en ondanks een stuwung naar ogenblikkelijk geluk en de maakbaarheid van het menselijke, zijn er ook meer en meer mensen die er afstand van nemen en zeggen: 'Ik wil op een andere manier in het leven staan, ik wil de zin ervan begrijpen.' En ja, de kerk heeft wel tweeduizend jaar ervaring met dat soort zinvragen.

En de rol van de individuele gelovige?

Wat ik het mooie vind van religie is dat er soms principiële standpunten zijn waaraan je, als je gelovig bent, geen concessies doet. Dat is een heel uitzonderlijke manier van leven geworden. Weinig mensen zijn nog in staat om 'concessieloos' te leven als het gaat om hun principes. Wij leven in een samenleving die voortdurend allerlei compromissen zoekt en heel snel allerlei standpunten verlaat, omdat ze betekenisloos zouden zijn geworden. Ik heb enorme waardering voor dat concessieloos in de wereld staan. Zoals Diogenes bij de Grieken of Nietzsche, mensen die in staat waren te leven naar het idee dat ze hadden. Mensen die geloven kunnen dat ook.

En andersom, welke vragen stellen de ontwikkelingen die u schetst aan de kerk?

Ik denk dat de kerk hier actiever mee bezig zou moeten zijn. Want veel meer dan wij beseffen worden mensen geconfronteerd met bepaalde keuzes: Ik kan mijn kind zo en zo krijgen; ik kan dit en dat gaan doen; ik kan van geslacht veranderen. Ik kan euthanasie plegen of stoppen na een voltooid leven. Ik denk dat er steeds meer behoefte is aan een visie over wat de mens eigenlijk is. En de kerk reageert nu passief; zij loopt gewoon achter de ontwikkelingen aan. Zij zou actief in het debat moeten meedenken en zeggen: 'Kijk, wij denken dat het mens-zijn hierom gaat. De mens moet ook leren een stukje te lijden, dat is voorwaarde voor geluk.' Niet een kerk als instituut dat ontwikkelingen tegenhoudt, maar dat een waardensysteem verschaft, een mensbeeld dat helpt om na te denken over de keuzes die we maken. Kijk, wat christelijke politiek vaak probeert, is ontwikkelingen tegenhouden, om bestuurlijk invloed uit te oefenen op de loop van de geschiedenis. Maar de kerk moet een beschouwend standpunt innemen, mensen als het ware munitie verschaffen om met argumenten te komen.

U zelf bent technisch bezig met deze ontwikkelingen. En toch vindt u dit van groot belang. Strijdt dat niet met elkaar?

Juist omdat ik zo technisch bezig ben, schat ik de waarde van die vragen zo hoog in. Als ik een lezing geef, heb ik vaak alleen maar tegenstanders. De ene groep mensen is tegen mij omdat ik iets technisch doe en ze denken: dat kan gewoon niet wat die man doet. En de andere is tegen mij omdat ik zeg dat dat technische onvoldoende is en ik het een plaats moet kunnen geven. Daarom mijn belangstelling voor literatuur, kunst, de beleving. Zoals ook het ritueel in een kerk. Als ik in een kerk kom en ik ruik wierook en ik voel de koelte van de muren en de gladheid van de plavuizen, dan komt er voor mij een herinnering naar boven waarvan ik mij niet kan indenken dat mijn hersenen die zomaar creëren. Dat is voor mij alleen maar belangrijker geworden. Het leven is de ziel. Het lichaam is nodig om een ziel te kunnen hebben. Maar uiteindelijk gaat het om de individuele beleving als persoon, als mens.

Vragen met trage antwoorden

Ethiek in de pastorale praktijk

Rudolf Scheltinga, pastoor van Egmond

Een vraag die mij wel gesteld wordt – nu, maar zeker ook in de jaren dat ik werkte als geestelijk verzorger in een ziekenhuis – is: ‘Pastoor, hoe denkt u eigenlijk over abortus of euthanasie?’ En dan antwoord ik meestal, niet om flauw te zijn, maar om bij de context van de vraagsteller te blijven, met zoiets als: ‘Kunt u mij iets meer vertellen over het waarom van uw vraag?’

Zo’n vraag komt nooit zomaar uit de lucht vallen, het is niet van: ‘Kom, laten we het daar nou eens over hebben.’ En na mijn wedervraag komt dan de betreffende patiënt of parochiaan vaak met een heel persoonlijk, met emotie geladen levensverhaal, dat roept om duiding en begrip. Een verhaal dat uitstijgt boven de vraag, waarmee het begon: hoe denkt u eigenlijk over abortus of euthanasie?

Geen antwoord

Hoe ik zelf over deze en andere ethische levensvragen denk, heb ik geen enkele keer, in welk gesprek dan ook, uitgesproken. In het gesprek met een parochiaan of patiënt gaat het er niet om wat ik ervan vind: mijn mening is niet dienstbaar als een mens worstelt met levensbepalende vragen en de keuzes die hij uiteindelijk moet maken. Daarmee wil ik de vraag naar mijn eigen mening niet ontwijken en dat zeg ik ook als ik ermee geconfronteerd word. Maar wat voor mij als pastor van belang is, is dat ik de vragen serieus neem en de persoon in kwestie help en begeleid om zelf tot een helder antwoord en een bewuste keuze te komen. Wordt mij gevraagd of ik bij de uitvoering van een gekozen euthanasie aanwezig wil zijn, dan doe ik dat

– omdat het verzoek van de persoon zelf uitgaat. En ook dan praat ik over het waarom van dat verzoek. Ook in dat laatste stukje van het leven heeft pastorale begeleiding een plaats.

Vraag achter de vraag

Andere vragen die voorbijkomen gaan over het begin van het leven. Ik voerde bijvoorbeeld een gesprek met een stel dat zich verheugde op kinderen, maar waarvan bleek dat zij die niet op natuurlijke wijze konden verwekken. We praatten over de vele mogelijkheden die werden aangeboden vanuit het ziekenhuis. Maar de vraag áchter de vraag die ze mij stelden: ‘Mag dit allemaal van God’, was: Hoever willen wij gaan in de “maakbaarheid” van het kind dat wij graag willen ontvangen? Wat zijn voor ons de grenzen aan wat wij willen én wat wij aankunnen? Als pastoor zie ik het dan niet als mijn taak om die grenzen te gaan bepalen, maar wel om de vraag die wordt gesteld te verhelderen en om hun, juist door de diepte van de vraag op te zoeken, de mogelijkheid te bieden zelf een keuze te maken.

In de tussentijd

Of een gesprek met de parochiaan die thuis kwam met de onheilstijding dat er kanker bij hem was vastgesteld. Met de mededeling uit het ziekenhuis: ‘Als u vragen heeft kunt u ons altijd bellen.’ Een vervolgspraak met het ziekenhuis werd wel gemaakt, maar wat gebeurde er in de tijd daartussen? In een beroep op mij als pastoor probeerde ik zijn zorgen te erkennen en waar mogelijk te verhelderen. Maar ook om de grenzen van zijn

antwoorden te ontdekken. Wat wilde hij wel en wat wilde hij perse niet? Zodat hij de, meestal heel voorzichtig geformuleerde antwoorden, kon meenemen in zijn volgende gesprek met de arts.

Afwegen en uitzuiveren

Levensvragen als hierboven te stellen vraagt om moed en ze te beantwoorden vraagt om uithoudingsvermogen en durf. Er wordt met regelmaat een beroep op mij als pastoor gedaan, door mensen van binnen onze eigen oud-katholieke kerk, maar ook van daarbuiten. Het zijn de gesprekken over de trage antwoorden. Antwoorden die zich niet snel, klip en klaar laten formuleren. Ze vragen om het afwegen van woorden, om het doordenken van de situatie en het uitzuiveren van gevoelens van angst, van hoop, van blijdschap en teleurstelling. Zulke gesprekken voer je niet zomaar; ze vragen om een gedegen voorbereiding, soms door middel van verdieping in literatuur en het bijhouden van de publieke discussie. En voorafgaand aan zo’n ontmoeting neem ik altijd een moment van rust en gebed. Om te proberen me los te maken van de dagelijkse drukte en me te kunnen concentreren op het gesprek dat komen gaat. Zulke gesprekken kleuren mijn functioneren, maar ze gaan mij niet in de koude kleren zitten. Ze hebben ook een weerslag op mijn eigen leven: Wat zou ik zelf doen als ik in zo’n situatie terecht zou komen; welke beslissing zou ik nemen? Daar heb ik nog geen duidelijke antwoorden op.

Waarom ik (niet)?

Zo blijf ik bezig met de wezenlijke zaken die zich

voordoen in de praktijk van het pastoor-zijn; over de zin van het leven, over de vraag: waarom ik? of ook: waarom ik niet? Over het uithouden van de onzekerheid. En telkens keren die vragen weer terug in nieuwe gedaanten, omdat telkens weer anderen in de parochie een slag van het lot ontvangen en moeten zien te dealen met hun nieuwe situatie, met te maken keuzes, met kwaliteit van leven, ook in relatie met hun geliefden, gezin en familie. Ik vind het bijzonder en mooi dat ik, namens de parochie, mag delen in deze fases van het leven van mensen, zodat zij mogen weten dat de gemeenschap waarvan zij deel uit maken, ook nu deelt in hun vragen, dat God ook in deze periode van hun leven nabij is en hen niet loslaat, ook al zou hun benauwde en benarde situatie hen soms anders doen denken. En soms doen we dan ook een beroep op de Schrift, worden ons daarin woorden aangereikt waar we verder mee kunnen, zoeken we samen naar een basis voor ons denken en handelen. In het besef dat wat voor de één goed is, dat voor een ander niet hoeft te zijn. Ook dat is onderdeel van het gesprek. En dat is meer dan de moeite waard.

Terwijl ik de laatste bewerking van dit artikel opstuur naar de redactie, komt er een uitvaartverzorger aan de deur. Om voor een meneer, die middels euthanasie binnenkort zou overlijden, een CD op te halen met daarop het lied ‘Licht dat ons aanstoot in de morgen’. Zodat het zou kunnen klinken bij de crematie. De betreffende meneer is vanmiddag overleden. Dat ook voor hem mag gelden:

‘ Dat ik niet uitval,
dat wij allen
zo zwaar en droevig
als wij zijn
niet uit elkaars
genade vallen
en doelloos en
onvindbaar zijn

Vragen rond het levenseinde:

De kansen voor de kerk

Carlo Leget

Wat kan de kerk betekenen voor een samenleving, die meer dan elders ter wereld van God los lijkt te zijn, als het gaat om de vragen rond het levenseinde? Het antwoord is eenvoudig wat mij betreft: het bieden van een kwalitatieve ruimte, die mensen ondersteunt in het nadenken over die vragen.

Informatiecultuur

We leven in een cultuur die iedere dag zo overdonderend veel beelden, meningen en nieuws produceert, dat de informatievoorziening van veel mensen dichtslibt. Er is nauwelijks tijd om de veelheid van informatie te verwerken, en het nieuws van iedere dag drukt dat van de vorige weg. Het is moeilijk om offline te gaan en langer stil te staan bij de grote vragen van het leven. Of diepgang te bereiken, want dat vereist studie, goede gesprekspartners, overdenking en vooral stilte.

Die enorme veelheid van informatie zorgt er ook voor dat het historisch bewustzijn in onze cultuur lijkt af te nemen. We denken graag dat we uniek zijn in de qua technische vooruitgang ontzettend spannende tijd waarin we leven. En die uniciteit zingt ons los van onze wortels en de verbinding met andere generaties, die met dezelfde levensvragen geworsteld hebben, zij het dan zonder de luxe context waarin de meesten van ons leven.

Oase

De kerk is in deze snel veranderende wereld een van de weinige instanties die nog in directe verbinding staan met de geestelijke rijkdom van onze geschiedenis, en kan van daaruit zinhorizonten openen, die voor veel mensen gesloten blijven. De kerk kan een oase vormen, waarin de samenleving een ruimte wordt geboden om over actuele vragen na te denken tegen een horizon van langdurig fijn geslepen levenservaring. Het bieden van die ruimte is voor mij in de eerste plaats het bieden van denkruimte, waarin andere dan de gebruikelijke beelden en gedachten in gesprek gebracht worden met onze levensvragen. Maar ik bedoel het ook letterlijker: het bieden van een fysieke ruimte om samen te komen en tot verdieping te komen.

Wanneer we dit toepassen op de morele vragen die opgeworpen worden rond het levenseinde, dan is het eerste wat opvalt het enorme contrast tussen de klassieke belerende kerk enerzijds en de Nederlandse wetgeving anderzijds. De kerk in zijn klassieke gedaante zet de zoekende mensen muurvast in dwingende antwoorden, nog voordat de vragen goed en wel gesteld zijn. De Nederlandse wetgeving laat de zoekende mensen alleen door die vragen naar de privésfeer te verwijzen. Iedereen moet het maar lekker zelf uitzoeken, en zolang de

wet niet overtreden wordt, is alles mogelijk. Gelukkig is de kerk in zijn klassieke lerende gedaante op veel plaatsen al lang geen werkelijkheid meer, en is zij zelf ook meer zoekend geworden. En in die zoekende modus ligt naar mijn idee juist de grote kracht: om een ondersteunende gemeenschap te zijn die het gat helpt te dichten dat de overheid en de wetgeving openlaten. Levensvragen waar mensen mee worstelen – hoe persoonlijk soms ook – zijn allesbehalve louter privékwesities. Zinging is een sociale praktijk: ze kan alleen tot bloei komen tegen een gezamenlijke sociale en culturele horizon. En die horizon is voor veel mensen teruggebracht tot de alledaagse wirwar van modes en meningen.

Voltooid leven

Nemen we bijvoorbeeld de discussie rond ‘voltooid leven’. In ons land is dit maatschappelijke probleem tot een politieke discussie geworden, waarin al naar een oplossing gezocht werd nog voordat helder was welk probleem er eigenlijk bestond. De oplossing zou liggen in het respecteren van de vrije wilsbeslissing van mensen die oud en wijs genoeg geacht worden om te weten of ze wel of niet verder willen leven. Ondanks het onderzoek van Els van Wijngaarden, dat de sociale dimensie van het vraagstuk voor het voetlicht bracht¹, en de conclusie van de commissie Schnabel, die in diezelfde lijn lag, was de reactie van minister Schippers dat zij een andere mening toegedaan was, en dat het goed zou zijn de wet toch te verruimen. Wat zou de kerk hierbij kunnen inbrengen? Drie dingen denk ik.

Levenservaring

In de eerste plaats is de kerk een gemeenschap van mensen waarin de gemiddelde leeftijd behoorlijk hoog ligt. Het is een sociaal en spiritueel netwerk,

waarin ongelooflijk veel ervaringskennis is van wat oude mensen doormaken en waarmee ze worstelen. Deze verborgen schat aan levenservaring zou ontsloten kunnen worden door met elkaar in gesprek te gaan over de vraag waarom mensen al dan niet steun hebben aan de zinhorizon die de kerk biedt, en hoe dit hen helpt bij ervaringen die sommige mensen doen beslissen dat hun leven voltooid is. Die stemmen zijn niet tot nauwelijks tot klinken gebracht in het debat. En dat is jammer, want het zou een veel meer genuanceerde kijk op ouderdom en levensvragen kunnen geven.

Terminologie

In de tweede plaats: de kerk zou kritisch kunnen luisteren naar de terminologie van het debat om echo's op te vangen uit het verleden. Spreekt de bijbel niet van ‘oud en der dagen zat’? Is dat het zelfde als ‘levensmoe’ of ‘voltooid leven’? Hoe is men in andere eeuwen omgegaan met de levenscyclus, en hoe heeft de omgang met het verboden geheim van de liefde, dat sommigen God noemen, hier steun kunnen bieden? Het onderzoeken van deze zinhorizon kan leiden tot een verdiepend tegengeluid in een versmalde en gepolitiseerde discussie. Daarbij gaat het niet om het onderscheiden van goed en kwaad, maar om eerst maar eens de mogelijkheid van andere manieren van kijken naar dezelfde problematiek te openen.

Een ander voorbeeld is de wijze waarop het begrip waardigheid in de discussies rond het levenseinde versmald wordt tot een subjectieve ervaring. Heeft de kerk niet een lange geschiedenis met dit begrip, dat door de kerkvaders in de eerste eeuwen al vanuit het geloof werd doordacht? Leert de geschiedenis van dit eerbiedwaardige begrip niet dat het veel complexer is dan wij dikwijls denken? Dat begrip

zou ons juist moeten behoeden voor het afschrijven van mensen die niet voldoen aan een bepaalde norm van menselijke capaciteit (intrinsieke waardigheid), en het wijst ons erop dat waardigheid een begrip is dat alleen hooggehouden kan worden wanneer we onze sociale praktijk zo inrichten dat mensen de ervaring opdoen ondanks alle ellende die moeite waard te zijn (sociale waardigheid).

De wijze waarop problemen door politiek en media geframed worden, heeft een enorme doorwerking in de maatschappij, tot in de zelfbeleving van burgers toe. Waar in ons buurland Duitsland oude mensen van wie ‘het niet meer hoeft’ dit eenvoudigweg beleven als een van de lasten van de ouderdom, krijgen Nederlanders een referentiekader aangereikt dat ze helpt om tot een snelle oplossing te komen: ‘Waarom stap je er niet uit?’ Alleen al het aanbod van dit perspectief verandert de wijze waarop de eigen situatie beleefd wordt.

Schatkamer

De derde manier waarop de kerk zou kunnen bijdragen aan deze discussie, is door de vruchtbare en wijze tradities van omgaan met lijden en sterfelijkheid uit haar schatkamers te delen met de bredere bevolking. Als het gaat om de omgang met het levenseinde, is er bijvoorbeeld in de westerse geschiedenis een prachtige traditie van stervenskunst (*ars moriendi*) geweest, die praktische handvatten bood. Het stervensbed werd voorgesteld als een strijdtoneel, waarop de stervende naar twee kanten werd getrokken. In de middeleeuwse versie – waarin de klassieke kerk dominant was – was het wel duidelijk aan welke kant je als goed christen behoorde uit te komen. Maar veel belangrijker dan die uitkomst is naar mijn idee, dat het presenteren van dit proces als een heen en weer

getrokken worden tussen twee polen, ruimte geeft voor keuzevrijheid en meerstemmigheid in onszelf. Het luisteren naar die eigen meerstemmigheid kan helpen om te leren omgaan met de spanningen waarin we heen en weer getrokken worden. Wanneer we dat gezamenlijk doen, kunnen de eigen ervaringen gesteund en gesterkt worden door het beste uit de christelijke traditie.

Stervenskunst

Zo zou de kerk kunnen helpen bouwen aan een nieuwe stervenskunst voor onze tijd: een raamwerk bieden waarin mensen geholpen worden om te werken aan hun innerlijke ruimte en om niet uit angst voor de op televisie vertoonde, schrijnende voorbeelden van ouderdom en lijden de dood in de armen te rennen. Ik ben zelf al jarenlang bezig om de stervenskunst op een nieuwe manier vruchtbaar te maken voor mensen zonder enige levensbeschouwelijke achtergrond, en dat heeft veel herkenning opgeleverd². Dit jaar verscheen een Engelstalig boek over mijn voorgestelde benadering en vorige week ontving ik een mail van een geïnteresseerd Engelse hulpbisschop, die mij wees op hun nieuwe website: www.artofdyingwell.org. Onze westerburen zijn actief bezig met moderne vormen van stervenskunst om mensen te bereiken en te ondersteunen. Ik nodig u uit om eens een kijkje over de grenzen te nemen en u te laten inspireren.

Het ontbreken van een gedeeld referentiekader voor wat betreft de innerlijke voorbereiding op omgaan met aftakeling, lijden en sterven laat veel mensen in de kou staan en zorgt voor een schrijnende armoede in geestelijke weerbaarheid. Hier moeten we niet romantiseren, want de gedeelde geestelijke horizon die de kerk vroeger aan velen

Een 'Ars Moriendi' van Chertablon uit 1702

41/3

Sterben und Erben/ Das ist/ die schönste Vorbereitung zum Tode /

Oder

{ Sicherste Arch zu sterben
und die Seeligkeit zu Erben /

Durch Betrachtung des bittern Leidens und Sterbens unsers einzigen
und liebsten Heylandes **JESU CHRISTI**.

Mit sehr schönen Kupffern gezieret / und neulich
in Französischer Sprache vorgestellt.

Von

Herrn DE CHERTABLON,

Priestern und Licentiaten Theologiae, &c.

Anjeto aber aus solcher getrenlich übersetzet

Durch **I. A. F.**

Und nachmahls in etwas vermehret und heraus gegeben

Von

P. Abraham à S. Clara.

Augustiner Bar-füsser und Käyserlichen Prediger &c.

Gedruckt

In **AMSTERDAM**

Bei **GEORG GALLET, 1702.**

Cum permissu Superiorum.

bood, was ongetwijfeld voor velen ook een geestelijke gevangenis. Maar precies hier zou de hedendaagse variant kunnen afwijken door verbinding te zoeken met andere religieuze tradities, en gezamenlijk een veelkleurig palet te bieden waar mensen uit kunnen putten.

Yoghurt en de menselijke vrijheid

De grote, centrale vraag die de kerken aan de samenleving zou kunnen stellen is de vraag naar de menselijke vrijheid. De keuzevrijheid die nu in onze cultuur aangeboden wordt, lijkt op de schappen van een supermarkt, waar allemaal soorten yoghurt te verkrijgen zijn. De smaken worden door anderen bepaald, maar zolang ze alle maar zoet genoeg zijn, lijkt niemand te klagen. Het is niet de innerlijke vrijheid van mensen die geleerd hebben om zelf yoghurt te maken, of van hen die weten dat er ook vla bestaat. De vrijheid van mensen die geleerd hebben om te gaan met de eigen angsten en spoken, die opgeroepen worden door hun levenssituatie.

Onderzoek

Levensbeschouwelijke tradities op hun best zijn scholen van levens- en stervenskunst. En wil de kerk zo'n school zijn, dan heeft ze ook een opdracht: ze zal veel meer dan vroeger gebruik moeten maken van de kennis over mensen die opgedaan wordt in de psychologie, sociologie en filosofie. Eigen, empirisch onderzoek is in de theologische ethiek en moraaltheologie nog nauwelijks van de grond gekomen en daarin ligt een groot probleem als het gaat om de aansluiting van de kerk bij hedendaagse vormen waarop kennis wordt geaccepteerd. Er moet een veel beter en directer zicht ontwikkeld worden op de beleving van mensen en van de problemen waarmee zij in de praktijk worstelen.

Taal

De afgelopen jaren heb ik veel geïnvesteerd in het aandacht vragen voor de dimensie van zinging en spiritualiteit in de palliatieve zorg. Ik heb

gemerkt dat veel professionals open staan voor deze dimensie, maar er nauwelijks mee in aanraking zijn gekomen gedurende hun opleiding en er nauwelijks taal voor hebben. De kerk zou kunnen helpen de taal voor deze dimensie levend te houden en te ontwikkelen door present te zijn in het publieke debat. Taal is minder onschuldig dan we denken. Ervaringen waarvoor geen woorden zijn om ze uit te drukken, verdwijnen of veranderen, omdat ze met andere begrippen worden ingevuld. Vergelijk alleen al de manier waarop de term 'voltooid leven' als beleving van een fenomeen door een individu, de samenleving verandert. En het verrijken van het debat met taal en verhalen die andere dimensies openen, is een belangrijke kans die kerken hebben om bij te dragen aan de samenleving.

Tot slot

De kerk heeft geen goed imago vanuit een verleden van zedenpredikers. Hoe goed dat misschien ooit gewerkt kan hebben, deze tijd vraagt om een verrassend nieuw gezicht in de vorm van een gemeenschap van bevlogen zoekers. Mensen die vragen durven te stellen zonder de antwoorden al te weten.

Carlo Leget (Vught, 1964) is hoogleraar zorgethiek en geestelijke begeleidingswetenschappen en bijzonder hoogleraar Palliatieve zorg aan de Universiteit voor Humanistiek. Hij heeft zich vooral gericht op ethiek en spiritualiteit in de palliatieve zorg. De inspiratie daarvoor deed hij op in het praktische werk in verpleeghuizen. In 2015 is Leget lid geworden van de Gezondheidsraad.

¹Els van Wijngaarden: *Voltooid leven. Over leven en willen sterven*, Atlas Contact, 2016. Zie ook <https://www.uvh.nl/actueel/mei-2015/de-term-voltooid-leven-schetst-een-te-rooskleurig-beeld>

²Carlo Leget: *Ruimte om te sterven. Een weg voor zieken, naasten en zorgverleners*, TerraLannoo, 2012. Carlo Leget: *Van levenskunst tot stervenskunst. Over spiritualiteit in de palliatieve zorg*, Lannoo, 2016.

Gepolijst door het water

Gedachten uit een hospice

Dio van Maaren

Anne Christine Girardot (47) is het grootste gedeelte van haar leven al gefascineerd door de dood. Als televisieprogrammamaker maakte ze ‘Tot de dood ons scheidt’, een programma met gesprekken tussen stellen, waarvan er een binnenkort zou overlijden, en ‘De Kist’, een serie met meer of minder bekende Nederlanders, die naar aanleiding van een doodskist voor hun deur over hun eigen dood kwamen te spreken. Om zelf niet buiten schot te blijven werd ze tegelijk vrijwilliger in een hospice, een activiteit die haar meer inzicht en voldoening schenkt dan alle gesprekken over de dood kunnen doen.

Anne Christine: Iedereen heeft er maar de mond van vol dat wij op een autonome manier moeten sterven, dat we er zelf over moeten kunnen beslissen. We vinden dat moedig. En ik heb daar eigenlijk een beetje moeite mee. Ik geloof niet zo in die autonomie van de mens. Ik denk dat een mens ten diepste heel weinig vrij is om te beslissen wat hem overkomt. Je begint al met niet zelf te beslissen dat je geboren wordt, niet waar of wanneer, of in welk gezin. Je beslist niet hoe je opgevoed wordt, wat voor levensbeschouwing je meekrijgt, of je ouders bij elkaar blijven of niet. Er overkomen je voortdurend dingen waar je geen enkele invloed op hebt. Ik vind dat ook niet zo erg, dat is het speelse van het leven, je moet ermee spelen en laveren en leren en groeien. Maar dan, aan het einde van het leven, zie ik mensen worstelen met de vraag: hoe zit het met mijn autonomie? Met de blik van anderen op hen gericht. Ze voelen dat ze autonoom zouden moeten zijn, terwijl ze dat allang niet meer zijn. Ik

zie ze worstelen met de vraag: Wat ga ik beslissen? Moet ik eruit stappen? En wanneer dan? En doe ik dat voor mezelf of voor anderen?

Kijk, op het punt van euthanasie durft niemand te zeggen: ‘Ik doe het eigenlijk voor mijn kinderen, want ik wil hen niet tot last zijn.’ Want dan mag het helemaal niet van de wet. Daar zijn mensen zich ontzettend goed van bewust, dat ze dat niet mogen toegeven. Maar de omgeving heeft er wel een mening over. En de patiënt voelt dat natuurlijk. Dat er iets van hem of haar verwacht wordt, waarvan hij of zij misschien in theorie heeft gezegd: ‘Ja, als ‘t zus of zo gaat, dan heb ik er helemaal geen zin meer in.’ Maar als die grens van acceptatie is verlegd, kijken ze daar weer anders tegenaan. En wat doe je dan met de verwachtingen die anderen van je hebben?

Hoe gaat dat in de praktijk van ‘jouw’ hospice? Het is zeldzaam dat het onderwerp niet aan bod komt. En dat is heftig. Want aan het eind van je leven heb je misschien wel wat beters te doen dan na te denken over de euthanasiewetgeving. Want zo praktisch is het ook wel. Pas ik erin? Wordt het toegekend als ik het vraag? Kijk, ik ben niet tegen euthanasie. Ik snap heel goed dat het voor sommigen een enorme verlossing is te weten: als ik het niet meer volhou, dan kan ik er een punt achter zetten.’ Maar het brengt ook een heleboel vragen met zich mee, die afleiden van dat proces van loslaten, dat sterven nu eenmaal is.

Een vrouw in ons hospice zei: ‘Als ik niet meer zelf kan plassen, hoeft het voor mij niet meer’. En ik

vroeg haar: ‘Maar u kunt nu toch ook niet zelfstandig plassen?’ ‘Nee’, zegt ze, ‘vandaag niet, vandaag ben ik moe. Maar morgen misschien wel. Nu wil ik helemaal niet aan euthanasie denken, maar het zou kunnen zijn in de toekomst dat...’ En dan zegt ze: ‘Mijn ene dochter woont in ... en de ander in het buitenland. Die zijn druk bezig met hun leven. Ik voel me heel bezwaard dat zij steeds moeten komen.’ Je merkt dat die vrouw alleen maar bezig is met wat het met haar kinderen doet, dat zij in deze fase van haar leven zit. Is dat eerlijk, dat zij bezig is met die vraag? Terwijl je toch zou hopen dat zij bezig zou zijn met de eigenlijke vraag: hoe laat ik het leven los? Ik vind die stress zo erg om te zien. Dat, omdat de mogelijkheid van euthanasie nu eenmaal bestaat, dát het onderwerp wordt op een sterfbed.

Polijsten

Ik heb zelf ook de nodige ellende meegemaakt, maar ja, ik heb de mazzel gehad dat ik in een liefdevolle omgeving ben opgegroeid en gezegend ben met een positief temperament en zo. Ontzettende mazzel. Ik ben nu 47 en wat ik interessant vind in deze fase is om te leren dat ik het leven moet accepteren zoals ‘t komt. Ik kwam nog maar even geleden bij een cardioloog en die zei: ‘Ik ben niet zo tevreden over dat onderzoek bij jou.’ Dan denk je: ‘Shit, begint het nu al? Ik met mijn theorieën, met mijn grote bek over het leven gewoon maar laten gebeuren zoals het komt?’ Nou goed, misschien valt het reuze mee, maar het is wel heel confronterend. Daarom wil ik zo lang als het kan een bodem creëren waarop ik kan leren om op het

moment dat het er echt toe doet het leven over me heen te laten komen. Niet alsmaar weerstand bieden, want dat heeft helemaal geen zin. Ik hoop me te laten polijsten door het water.

Wat is dat water? Het lot? God?

Ja, het lot van het leven. Ik geloof niet dat God zo stuurt, zo van: ‘En nu ga jij een ongeluk krijgen. Of je partner krijgt een tumor.’ Daar geloof ik helemaal niet in. Ik geloof wel dat God, als je hem de ruimte geeft, een steun kan zijn in je leven om dingen aan te kunnen, iemand is tegen wie je onbevangen aan kunt schreeuwen en schoppen. Zoveel omgang met dood en sterven, in mijn tv-programma’s en ook in het hospice, brengt mij in ieder geval het besef bij dat het je zomaar kan overkomen. Daardoor ben ik misschien wat fatalistisch geworden. Kijk, het blijft goed om dingen zelf in handen te nemen, anders zat ik nu op de bank met een zak chips Netflix te kijken. Ik denk dat het heel goed is om een drive te hebben om de wereld beter te maken waar het kan. Maar af en toe krijg je zo’n klap van het leven dat je merkt: ja, je kunt dit pad op willen, maar je wordt dat pad op gestuurd. De grote, belangrijke dingen gebeuren áán je. Ik wil souplesse ontwikkelen en mij leren overgeven. Als voorbereiding op die grote overgave aan wat straks de dood is. Dat ik in staat ben om al mijn eigenbelang, mijn eigen angsten en dromen los te laten en in het diepe te springen.

De discussie over ‘voltooid leven’ gaat over mensen die zeggen: ‘Ik heb het allemaal al gehad, maar het leven jaagt me maar verder, terwijl ik niet meer hoef. Is dat een andere vraag?’

Daarin zit ten diepste hetzelfde. Het leven is wat het is; het brengt je bepaalde dingen. En af en toe brengt het je helemaal niks. Ik snap het heel goed en ik wil het niet bagatelliseren. Maar ook dat is een gegeven waarvan ik denk dat we er mee moeten leren omgaan. Net als ziek worden, een kind

verliezen of andere vreselijke dingen die je kunnen overkomen. Wat mij choqueert in die voltooidleven discussie, is dat er ook een soort decadentie in zit. Een vriendin van mij was 46 toen zij stierf aan kanker. Haar leven was helemaal niet voltooid, en dan denk ik: ‘Een heleboel mensen die zitten te klagen dat hun leven ‘voltooid is’. Kunnen ze niet dankbaar zijn dát ze het hebben kunnen voltooien? Voor het mooie dat het je gegeven is?’ En ja, dan val je inderdaad in dat gat: ‘En wat nu dan, wat heeft het leven me nog te bieden?’ Maar het is ook heel erg westers, dat het leven je wat moet bieden. Prestaties, punten die je kunt verzamelen. In plaats van een soort intieme acceptatie van de waarde van het leven. Dat er leven is. Dat je er bént.

Maar dan zit jij aan het bed van iemand in jouw hospice die dat zegt...

Een vrouw kwam op haar negentigste bij ons in het hospice. Met hartfalen. Zij zag het als een toegift: ‘Ik kom hier in een warm bad; waar heb

ik dat aan te danken?’ Zij was niet eenzaam, had liefhebbende kinderen, kleinkinderen en achterkleinkinderen, die allemaal op bezoek kwamen en blij waren om haar te zien. Iedereen was weg van haar en wij hebben zelfs het eerste jaar gevierd dat ze bij ons was. Ik vroeg haar wat ze vond van die voltooidlevendiscussie. ‘Die oude mensen moeten niet zo zeuren’, zei ze. ‘Kijk, als ze met zulke hangkaken hun familie ontvangen, natuurlijk komt er dan niemand meer op bezoek. Dat heb je zelf in de hand. Niet zeuren, gewoon lekker genieten.’ Een paar maanden later brak ze haar been, begon na te denken en zei toen: ‘Nu is de knop om. Ik wil gewoon dood. En dat gaat niet vanzelf, dus ik moet het zelf in gang zetten.’ Ik vroeg: ‘Wat is er met je gebeurd, waar is die omslag gekomen?’ Ze zei: ‘Ik ben klaar. Ik ben moe. Iedereen is lief, niemand geeft mij het gevoel dat ik weg moet. Maar ik ben gewoon op in mijn hoofd. Ik wil gewoon dood.’ Fascinerend, want zij voldeed niet aan het cliché van mensen die zich eenzaam en nutteloos voelen. En toch was er dus blijkbaar iets in haar hoofd gebeurd, waardoor zij dacht: nu hoef ik niet meer. Het was een vrouw met een heel sterke wil en uiteindelijk heeft ze euthanasie gekregen.

Heb je haar gezegd dat je het wel een beetje decadent vond? Of te westers?

Als zij mij had gevraagd wat ik er van vond, had ik het gezegd. Maar ze vroeg het niet. Zij vertelde mij alleen hoe ze zich voelde. Ik heb haar gezegd dat ik haar wanhoop zag. Maar ook dat ik het persoonlijk lastig vond: ‘U kunt nog zoveel betekenen voor veel mensen; u hoeft zich niet zinloos te voelen.’ Voelde ze zich ook niet. Maar ze werd wanhopig van dat lijf, dat maar niet ophield. Ik voelde eigenlijk alleen maar compassie.

Jij bent een diep religieus mens. Ook in het hospice?

Ik praat er daar niet veel over, maar in mijn contact met de mensen voel ik het goddelijke. Heel sterk.

Het feit dat ik aan het bed van mensen zo'n intiem contact met ze kan hebben, terwijl we elkaar niet kennen, dat is een glimp van de eeuwigheid. Zij bewegen zich op die ongelofelijk mysterieuze grens van het leven en dat contact voedt mijn gevoel van Gods nabijheid. Er komt dan een kracht, een vorm van liefde naar boven, waarvan ik niet eens wist dat die bestond.

Gelukkig bij de naderende dood van anderen?

Nou, van het lijden word ik niet gelukkig. Maar ik ervaar inderdaad een gevoel van geluk op het moment dat wij elkaar nodig hebben. Op dat moment is hij of zij degene die iemand nodig heeft en kan ik die rol eventjes spelen. Zodat hij of zij iets van rust ervaart. Dat ik überhaupt die rol krijg, vind ik al ongelofelijk. Ook in kleine, concrete dingen. Een broek wisselen bij iemand, waarbij ik denk: Jeetje, wat een diepe ellende moet dat zijn, als je zo afhankelijk bent van iemand die jouw billen moet wassen. Maar dat ik die persoon kan zijn, op dat moment en even een grapje kan maken, ja, dat voelt toch als God die zegt: 'Goed

dat je deze rol even op je neemt, want zo was het bedoeld, zo was jij bedoeld.'

Stel: jij komt in een discussiegroep met al die spelers in het maatschappelijk debat over het levenseinde. Welke vragen stel jij?

Ik zou de vraag willen stellen: Hoe kunnen we ervoor zorgen dat de vraag om euthanasie niet de boventoon voert? Dat het een optie is, maar dat de persoon in kwestie volop het gevoel heeft dat hij leeft? Hoe zorgen we dat zijn of haar leven waardig is, als volwaardig mens, zodat deze fase van ultieme kwetsbaarheid niet mensonterend wordt? Hoe ervoor te zorgen dat zijn of haar waardigheid niet ligt in autonoom of niet autonoom zijn, maar in het feit dat hij of zij gewoon mens is?

En als je zelf het antwoord moet geven?

Ik pleit voor een ode aan de compassie. Een ode aan de aandacht. En aan de kwetsbaarheid. Dat we een ruimte creëren waarin iemand veilig kwetsbaar kan zijn. Vaak betekent dat niet meer dan gewoon de tijd nemen voor iemand. Daarin zit volgens mij de

crux. Als iemand werkelijk aandacht krijgt, durft hij of zij misschien anders te kijken naar de dingen. Euthanasie is volgens mij vaak een wanhopig antwoord op het feit dat je je eigen onvermogen voelt, maar ook het onvermogen van anderen om de tijd en aandacht voor jouw dood te nemen.

Het gaat niet om presteren. Als je kunt leren om je identiteit en je waardigheid niet te ontlenen aan wat je doet, maar aan wie je bent, ben je volgens mij al veel beter voorbereid op wat er komen gaat. Ik voel geen schouderklopje van God als ik een prijs voor een documentaire ontvang. Ik voel 'm wel op het moment dat ik tijd neem voor mijn kinderen, als ze ellendig thuiskomen, zonder ondertussen tien keer op mijn telefoon te kijken. Juist onze prestatiedrang maakt dat we het zo moeilijk kunnen accepteren om onze autonomie te verliezen. Met als ultieme prestatie: als ik niks meer kan, ga ik er tenminste voor zorgen dat ik zelf besloten heb over mijn einde. Ik vind dat wel een beetje arm.

Anne Christine Girardot maakte ook een documentaire over het hospice, waar ze vrijwilliger is: 'Tijd om te sterven'. Uitzending: 30 oktober, NPO2, 21.00 uur.

Buiten de comfortzone

De Raad van Kerken en het levenseinde

Klaas van der Kamp | Algemeen secretaris van de Raad van Kerken in Nederland

Een uitdagende vraag van de redactie van 'De Oud-Katholiek': of ik de unieke inbreng van de kerk wilde benoemen in de discussie over de laatste levensfase. Wat kunnen we als kerk toevoegen aan de vragen en argumenten die anderen al verwoorden? De vraag maakt me verlegen, omdat mensen elders veel argumenten naar voren brengen, die we als kerk ook gebruiken. En soms heb ik het gevoel dat seculiere mensen nog duidelijker zijn in hun vocabulaire. Ze gebruiken minder bijzinnen. De kerk heeft geen monopolie op de moraal. Ook mensen die geen religieuze levensbeschouwing aanhangen, kunnen heel gewetensvol in het leven staan.

Toch is er één punt waarop de kerk een eigen inbreng heeft, meen ik. Als je 'van de kerk bent', kijk je steeds weer naar jezelf door de ogen van een ander; je probeert naar het leven te kijken door de spleetjes van Gods ogen. Dat lukt natuurlijk nooit helemaal. Het is altijd een kijken via een wazige spiegel, om maar met Paulus te spreken.

Respect

Dat lijkt me dan ook van belang bij het gesprek over de laatste levensfase. Spreken in bescheidenheid. Spreken vol respect voor de Heilige. Dat respect stempelt ons beeld op het leven. We ontvangen het leven van God. We ervaren het als een geschenk en een mystiek geheim. En het troost ons

dat we het uit Gods eigen hand ontvangen. Het is dat besef waarmee de kerk de trends van onze cultuur bevraagt. Blijkt uit onze manier van spreken een besef van dat geschenk? We krijgen als westerse mensen met die benadering een plaagstootje van buiten onze comfortzone. Wij realiseren ons dat het leven meer is dan de maakbaarheid van dokters en therapeuten; dat de ziel meer is dan een samenvatting van onze dagen die je kunt meten.

Faciliteren

Soms denk ik – ik meen dat geleerd te hebben van de ethicus Theo Boer, die in de werkgroep van de Raad van Kerken over de vragen rond het levenseinde zit – dat we doorslaan in onze westerse cultuur. We proberen niet alleen het leven te verstaan, we menen er ook over te beschikken. En de overheid moet bij die benadering het instrument zijn om het leven af te sluiten als het klaar is. We veronderstellen dan dat we 'klaar' eenduidig kunnen omschrijven en we leggen een claim neer bij de overheid om daarin te voorzien. Dat is raar. Je kunt als burger de vrijheid genieten om je leven zelf in te kleuren of op een humane wijze te beëindigen.. Maar dat wil nog niet zeggen dat het einde ervan door de overheid moet worden gefaciliteerd.

Waarderen

Als kerken willen we graag iedere levensfase een eigen, positieve invulling geven. We proberen

jonge mensen een kans op levensontplooiing te bieden. En we zoeken waardering voor ouderen in hun levenswijsheid. Je mag het ook 'voltooiing' noemen, maar dan te lezen als: nu is het tot een wasdom gekomen om het op een eigen manier waardering te geven. Zoals je geniet van een kunstwerk dat is voltooid.

Publicatie

De Raad werkt aan een publicatie waarin de laatste levensfase verdere inkleuring krijgt. We denken aan een bijbels-theologische uitwerking, inbreng in de discussie over voltooid leven, het kritisch tegen het licht houden van ervaringen met euthanasie en praktisch-pastorale adviezen voor de levenskunst, waarbij het uiteindelijk gaat om wijsheid en de barmhartigheid om mensen niet krampachtig vast te klemmen, als de Eeuwige zich vanuit zijn eeuwigheid over hem of haar ontfermt. We willen bij die publicatie ook didactische handvatten aanbieden, zodat mensen plaatselijk over het onderwerp in gesprek kunnen gaan.

Grenssituaties

Zal de Raad van Kerken er in slagen om zo'n houding op te roepen? Ik denk dat het kan. Hoe talrijk zijn de verhalen van mensen die - op leeftijd gekomen - een beslissende duiding geven aan het leven: Abram die als tachtigjarige een reis onderneemt; Simeon die op hoge leeftijd duiding geeft aan het nieuwe leven dat Maria heeft gebaard? Hoeveel zin wordt niet juist onder woorden gebracht door mensen in die fase van hun bestaan? En je komt het verlangen om die wijsheid en levenservaring in te drinken niet alleen in bijbelse, maar ook in algemene literatuur tegen. Ik denk daarnaast dat de kerk een eigen bijdrage aan het gesprek kan leveren, juist ook omdat de mensen daar veel ervaring hebben met grenssituaties waarin dagelijks leven raakt aan eeuwig leven. En als er nou één plek is waar je bezieling kan vinden, is het daar waar tijd en eeuwigheid elkaar een kus geven.

Verwerking

Een kleine handleiding

Robert Frede & Marieke Ridder

Het leven gebeurt aan je. Het overkomt je, als privé-persoon, als onderdeel van de samenleving, en het stelt vragen, dwingt je tot keuzes. Hoe goed is het om ook binnen de kerk en de parochie hierover te praten. Elkaar te bevragen, voorbij algemeenheden, dieper te graven in misschien wel pijnlijke eerlijkheid om dichterbij een pure gedachte te komen.

Onze kerk heeft zich altijd terughoudend opgesteld bij het doen van uitspraken die ethische of morele vragen raken. Het door de Bijbel en liturgische onderwijzing gevormde geweten van de gelovigen zou in individuele gevallen wel de juiste keuze maken, was de stellige overtuiging. Maar op het vlak van het onderlinge gesprek rondom ethische vragen bleef het in parochieverband vaak akelig stil. En misschien moet er ook wel een vraagteken gezet worden bij de praktijk van het vormen van het geweten. In een episcopaal-synodale kerk als de onze is het van groot belang dat juist in het onderling gesprek de 'standpunten van de oud-katholieke kerk' gestalte krijgen. In de artikelen uit dit blad is voldoende te vinden om zo'n gesprek met elkaar te starten. Iemand

uit de gespreksgroep kan vooraf een aantal citaten selecteren, die als vertrekpunt kunnen dienen. Neem dan een opmerking waar je het moeilijk mee hebt, dan kun je die moeite ook gelijk met de anderen delen. Bedenk dat er maar weinig (of zelfs geen) echt juiste of echt foute standpunten bestaan.

Voor een eerste bijeenkomst kun je je afvragen: Wat is mijn eigenlijke vraag in deze nu eigenlijk? Vind ik dat ik altijd de regie in eigen handen moet hebben? Wat zegt dat over mij? Is er in het gesprek ruimte voor dat door Bijbel en liturgische onderwijzing gevormde geweten? Hoe concreet speelt dat een rol in onze keuzes? Als iedereen aan het einde van het gesprek op deze vraag een antwoord zou formuleren, dan wordt het onderwerp vaak al een stuk minder abstract en kan de aandacht bij een volgend gesprek al concreter op een deelthema worden gericht.

En laat vooral ook aan de bisschoppen weten hoe jullie met elkaar van gedachten hebben gewisseld. Dat helpt ook bij het formuleren van het 'standpunt van de kerk'.

Mogelijke verdere vragen bij de artikelen in dit nummer

Bij Loes Berkhout (pag. 4)

Ken jij mensen die te maken hebben met erfelijke ziekten en die door genetische modificatie geholpen zouden kunnen zijn? Ligt hier voor jou een grens? Zo ja, waar en waarom?

Bij Damiaan DeNys (pag. 8)

Wat vind je van de uitspraak, dat mensen tekort en lijden moeten kennen om geluk te kunnen ervaren? Waar raakt dit aan jouw eigen ervaring?

Bij Carlo Leget (pag. 14)

Hoe helpt jouw geloof je om je innerlijk voor te bereiden op aftakeling, leven en sterven?

Bij Anne Christine Girardot (pag. 18)

Hoe autonoom, en hoe verbonden ervaar jij je bestaan? Waarover heb je regie, en wat valt je toe?

Bij Klaas van der Kamp (pag. 21)

Hoe zou de kerk zich volgens jou moeten positioneren in medisch-ethische discussies (zoals euthanasie en voltooid leven)?

Officiële berichten

De Aartsbisschop van Utrecht heeft met ingang van:

- 1 augustus 2017 de hoogerwaardede vrouwe G.C.G. Verhey-de Jager benoemd tot lid van het bestuur van de Stichting Oudewater OK (O3K), voor een periode van vier jaren. Eerder dit jaar werd de hoogerwaardede heer J.V. Kinneging eervol ontslag verleend als lid van dit bestuur.
- 1 september 2017 mw. R. Pumareja-Bloupot eervol ontslag verleend als lid van het kerkbestuur van de parochie van de H. Maria Magdalena te Eindhoven. Per diezelfde datum is de zeereerwaardede vrouwe L.M. van Straaten aangesteld als lid, voor een periode van vier jaren.
- 1 september 2017 mw. A. Noort aangesteld als lid van het kerkbestuur van de parochie van de H.H. Maria, Jakobus en Gertrudis te Utrecht. Met ingang van 4 september is de heer A.J. Jenner aangesteld als lid van het kerkbestuur. Beiden voor een periode van vier jaren.
- 1 september 2017 dhr. A.M. van Leeuwen en mw. M. Versteeg opnieuw aangesteld tot lector van het Aartsbisdom, voor een periode van vier jaren. Mw. E. Suurmond is per diezelfde datum opnieuw aangesteld als lector van het Aartsbisdom, voor een periode van twee jaren.

De bisschop van Haarlem heeft met ingang van:

- 1 juli 2017 mw. M. de Winter herbenoemd als kerkmeester van de parochie van de H. Nicolaus te Krommenie, voor een periode van vier jaren.
- 1 september 2017 dhr. J.P. van Riessen opnieuw aangesteld als kerkmeester van de parochie van de H.H. Adelbertus en Engelmundus te IJmuiden, voor een periode van twee jaren.

Het Collegiaal Bestuur heeft met ingang van:

- 1 juli 2017 mw. L.M. Janssen benoemd tot lid van de Adviescommissie voor de kerkelijke ambten, voor een periode van vier jaren.
- 1 oktober 2017 is de hoogerwaardede heer P.J.M. Coemans herbenoemd, voor een periode van vier jaren.
- 1 september 2017 mw. I.J. van Maaren-Spruit opnieuw benoemd tot lid van de redactie van De Oud-Katholiek, voor een periode van één jaar. Met ingang van 1 oktober zijn mw. Y. van Doesum en mw. W.H.M. Kramer-Aardenburg herbenoemd voor een periode van één jaar.

*Namens het Collegiaal Bestuur,
M. Konings-Roobol, secretaris.*

Agenda

9 nov.	10.00u	Studiedag pastores
18 nov.	9.30u	Synode te Hilversum
25 nov.	10.30u	Ontmoetingsdag Oecumenisch Forum Katholiceit; forumkatholiciteit.nl
12 jan.	10.00u	Oasedag Missie St. Paulus i.s.m. Nederlandse Zendingraad; stpaulus.okkn.nl

Schrijf een kerstverhaal!

'Doorlopen, zei de engel tegen Benjamin.' Dat zou zomaar de openingszin kunnen zijn van een kerstverhaal. Het verhaal over de geboorte van Jezus heeft door de geschiedenis heen allerlei mensen geïnspireerd tot het schrijven van nieuwe kerstverhalen. Denk aan A Christmas Carol van Charles Dickens, Kerstmis van Dick Bruna en Een witte kerst door Godfried Bomans.

Heb jij een idee voor een nieuw, vrolijk, spannend, droevig of prikkelend kerstverhaal? Pak dan je spreekwoordelijke kroontjespen en schrijf maar! Mail je verhaal vóór 15 november aanstaande als tekstdocument naar de redactie: redactie@okkn.nl. Zorg dat het niet meer dan 800 woorden telt en begin je verhaal met de zin: 'Doorlopen,' zei de engel tegen Benjamin.'

De beste inzending zullen we plaatsen in het volgende nummer van De Oud-Katholiek, dat kort voor kerst zal verschijnen. Daarnaast krijgt de winnaar een heus kerstpakket!

Colofon

De Oud-Katholiek is een periodieke uitgave van de Oud-Katholieke Kerk van Nederland, verschijnt zes keer per jaar en wordt verspreid op alle oud-katholieke adressen in Nederland.

Redactie

Marco Derks, Yvonne van Doesum, Robert Frede, Wilma Kramer, Dio van Maaren, Inge van Maaren, Marieke Ridder, Louis Runhaar.

Redactieadres

redactie@okkn.nl of:
Kamerlingh Onnesweg 167
1223 JE Hilversum

Vormgeving

Sync. Creatieve Producties, Hilversum

Productie

Nilsson, Goes
ISSN 0 167 3963

Redactiesluiting: 10 november 2017

De volgende Oud-Katholiek verschijnt midden december 2017.

Abonnement

Bent u niet oud-katholiek maar wilt u deze uitgave wel graag ontvangen? Voor € 25,- per jaar zenden wij u het blad graag toe. Een briefje met volledige adresgegevens kan naar: registratie De Oud-Katholiek, Koningin Wilhelminalaan 3, 3818 HN Amersfoort. Of: info@okkn.nl
Giften welkom op: NL06ABNA0214190129 t.n.v. Oud-Katholieke Kerk van Nederland te Amersfoort.

Verantwoording foto's (voor zover bekend):

Voorkant: Wikimedia; p3: Ryddragyn, Wikipedia; p8: Neuronal_activity_DARPA, Wikimedia; p11: Andreas Horn-Wikimedia; p12,15,22: Dio van Maaren; p14,19,20: Gerrit Albada; p24: Wikimedia

DE ACHTERKANT

En van het einde

